

پردیس قم
دانشکده مدیریت

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در
رشته مدیریت دولتی گرایش منابع انسانی

شناسایی و سنجش مولفه‌های معنویت در سازمان

استاد راهنما
دکتر حسن زارعی متین

اساتید مشاور
دکتر غلامرضا جندقی   دکتر حسین خنیفر

دانشجو
زینب اسماعیلی کهکی

دی ۱۳۸۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

ساحت مقدس حضرت ولی عصر (عج)،

بارگاه ملکوتی کریمه اهل البیت حضرت معصومه (س)،

و کلیه اندیشمندانی که توانائیهای خود را صرف خدمت به جامعه

نموده و در راستای کسب رضایت باریتعالی گام بر می دارند.

«و ما توفیقی الا بالله علیه توکلت و الیه اُنیب»

«در هر کاری از خدا توفیق می طلبم ، بر او توکل می کنم و به درگاه او پناه می برم»

تقدیر و تشکر:

به مصداق حدیث «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» و حدیث «من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً» از تمامی اساتید ارجمند که در طول مدت تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد از محضرشان کسب فیض و علم نموده ام ، بویژه از استاد راهنمای محترم این پژوهش جناب آقای دکتر حسن زارعی متین که بزرگوارانه زحمت انجام این مسئولیت را تقبل فرمودند و در همه حال بدون کمترین محدودیتی وقت گرانبهای خود را در اختیار بنده گذاشتند و همچنین اساتید محترم مشاور این پژوهش جناب آقایان دکتر غلامرضا جندقی و دکتر حسین خنیفر که در طول مراحل تحقیق همواره از راهنماییهای ارزنده شان بهره بردم ، صمیمانه و متواضعانه تشکر و قدردانی می کنم. و از مسئولین محترم دانشکده مدیریت که در طول مدت تحصیل کمال همکاری را در زمینه مطالعه و پژوهش با اینجانب داشته اند ، نهایت تشکر و سپاسگزاری را ابراز می نمایم .

همچنین از پدر و مادر عزیزم و همسر بزرگوارم که در تمام لحظات زندگیم مرا یاری کرده و دعای خیرشان بدرقه راهم بوده صمیمانه سپاسگذارم.

در پایان از کلیه دوستانی که بنده را در مراحل تحقیق یاری کرده اند کمال تشکر و قدردانی را دارم .

توفیق عمل صالح پیوسته نصیبشان و غفران و مغفرت و رحمت واسعه الهی همواره همراهشان باد .

زینب اسماعیلی کهکی

دی ۱۳۸۷

چکیده

نیروی انسانی گرانباترین منبع سازمان برای شکوفاسازی استعدادها و دستیابی مستمر به عملکرد عالی محسوب می‌شود. کارفرمایان پیشرو، در مواجهه با فشارهای محیط رقابتی جدید، می‌کوشند تا حتی المقدور استعدادهای نیروی انسانی خود را به طور کامل شکوفا سازند (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۳۹۱)

از سوی دیگر مهمترین تفاوت مدیریت بر مبنای ارزش‌های اسلامی که نمود آن را در مدیریت پیامبران الهی و معصومین : و در عصر حاضر در مدیریت حضرت امام خمینی 1 و مقام معظم رهبری می‌توان یافت، با مدیریت بر اساس دانش و تجربه تولید شده در غرب، «در نحوه نگرش به انسان» نهفته است؛ یعنی تصویری که اعضای یک جامعه از سایر انسان ها و هموعان خود دارند و همچنین رابطه‌ای که با طبیعت، زمان، جامعه و سایر پدیده‌های اجتماعی و محیطی برقرار می‌کنند. (رضائیان، ۱۳۸۰، ص ۲) یکی از جنبه‌های مهمی که امروزه برای حداکثر کردن عملکرد منابع انسانی در سازمان ها مطرح شده معنویت در سازمان و محیط کار است.

یکی از محققان پیش‌بینی کرده است که معنویت در محیط کار از اصلی‌ترین روندها در قرن بیست و یکم خواهد بود.

همچنین کریشناکمر و چریستافر در مقاله‌ای با عنوان «چرا و چگونه معنویت در سازمان» بیان می‌کنند: اگر مدیران برای درک نگرش‌های معنوی و تشویق آن در یک سازمان تلاش کنند، معنویت فکر مثبتی برای سازمان‌هاست. (Krishnakumar، 2002)

اکثر مردم معنویت را بررسی معنا برای افراد و پیوستن به یک منبع بی‌نهایت که آن را خدا می‌نامند، معنی

می کنند. (Gevald F, 1999, p 189)

معنویت یک سکون و نیروی قدرتمند در زندگی است که در اکثریت ادبیات مدیریت حاضر، محاسبه

نمی شود. (Andre L, 1999, p 349)

به دلیل اهمیت موضوع معنویت در سازمان^۱، در این پایان نامه به دنبال شناسایی و سنجش مولفه های معنویت در سازمان بودیم و در این راستا ابتدا مطالعات کتابخانه ای گسترده ای جهت شناسایی مؤلفه های معنویت در محیط های کاری از طریق بررسی بعضی متون دینی و روایات به ویژه کتاب نهج البلاغه و همچنین بررسی مؤلفه های معنویت در محیط کار از متون غربی و بومی کردن آن با راهنمایی های اساتید محترم راهنما و مشاور انجام شد که در نهایت به چهارده مؤلفه در سه سطح فردی، گروهی و سازمانی رسیدیم که جهت تعیین روایی به اساتید خبرگان داده شد و بر مبنای آن و با توجه به اصلاحات انجام شده، پرسشنامه اصلی (به صورت پرسشنامه بسته با طیف لیکرت) توسط محقق تهیه و مجدداً جهت تعیین روایی به اساتید خبرگان داده و اصلاحات را انجام دادیم و پرسشنامه نهائی جهت استخراج داده ها توسط کارشناسان دو سازمان به صورت موردی تکمیل شده که نتایج بدست آمده تنها در همین دو سازمان قابل تعمیم است.

مولفه هایی که در این راستا برای معنویت تدوین گردیدند عبارتند از:

اخلاص در کار، احساس معنی در کار، خدمت به مردم، آرامش روانی در کار، احساس تعهد در کار، عزت نفس، وجدان کاری، انطباق رفتارها با اعتقادات، مشورت و مشارکت با همکاران، احترام به همکاران، همکاری و کمک به هم نوع، همسویی بین ارزشهای فردی و سازمانی، همسویی بین اهداف فردی و سازمانی و توجه سازمان به نیازهای سطوح عالی کارکنان.

واژگان کلیدی: معنویت^۲، معنویت در محیط^۳ کار، تعهد عاطفی، احساس معنی در کار، هدف متعالی در کار،

آرامش روانی در کار، احساس اهمیت شخصی.

---

1. Spirituality in management.

2. Spirituality.

3. Spirituality in wokplace.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱. مقدمه	۲
۲-۱. بیان مسأله	۳
۳-۱. اهمیت تحقیق و ضرورت تحقیق	۵
۵-۱. اهداف تحقیق	۷
۱-۵-۱. اهداف اصلی	۷
۲-۵-۱. اهداف فرعی	۷
۶-۱. سؤالات تحقیق	۸
۱-۶-۱. سؤالات اصلی	۸
۲-۶-۱. سؤالات فرعی	۸
۷-۱. روش تحقیق	۹
۸-۱. قلمرو تحقیق	۹
۱-۸-۱. قلمرو موضوعی:	۹
۲-۸-۱. قلمرو مکانی:	۹
۳-۸-۱. قلمرو زمانی:	۹
۹-۱. جامعه آماری:	۹
۱۰-۱. روش نمونه‌گیری:	۱۰
۱۱-۱. ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات	۱۰
۱۲-۱. تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی	۱۰

فصل دوم: ادبیات تحقیق

بخش اول: معنویت	۱۳
۱-۲. مفهوم معنویت	۱۴
۲-۲. واژه معنویت	۱۵
۳-۲. سیر تاریخی معنویت	۱۵

۱۸	۴-۲. تعاریف گوناگون معنویت.....
۲۲	۵-۲. روانشناسی معنویت.....
۲۳	۶-۲. هوش معنوی:.....
۲۵	بخش دوم: معنویت در محیط کار.....
۲۶	۷-۲. تعریف معنویت در محیط کار.....
۲۷	۸-۲. انواع معنویت و رویکردهای مختلف معنویت از نگاه معنویت در محیط کار.....
۲۸	۱-۸-۲. رویکرد درون‌گرا / متافیزیکی.....
۲۹	۲-۸-۲. رویکرد دینی.....
۲۹	۳-۸-۲. رویکرد اگزستانسیالیستی / سکولار.....
۳۰	۴-۸-۲. رویکرد مخالفان معنویت.....
۳۰	۹-۲. مبانی معنویت در محیط کار.....
۳۱	۱۰-۲. ضرورت معنویت در زندگی فردی، کاری، سازمانی.....
۳۵	۱۱-۲. توجه مردم به معنویت در محیط کار.....
۳۶	۱۲-۲. تشویق و پرورش معنویت در محیط کار.....
۳۸	۱۳-۲. معنویت در محیط کار و نتایج آن.....
۴۰	۱۴-۲. سطوح معنویت در سازمان.....
۴۱	بخش سوم: معنویت و دین.....
۴۳	۱۵-۲. دیدگاه صاحب‌نظران درباره دین.....
۴۴	۱۶-۲. نگاهی گذرا بر برخی از مؤلفه‌های معنویت در اسلام.....
۴۵	۱-۱۶-۲. نیت در عمل.....
۴۵	۲-۱۶-۲. انگیزه در عمل.....
۴۶	راههای ایجاد انگیزه در اسلام.....
۴۷	دو انگیزه مهم و باارزش در رفتارهای آدمی.....
۴۸	۳-۱۶-۲. ایمان (دوای درد بشر و مایه آرامش).....
۵۲	۴-۱۶-۲. تقوا (خودسازی).....
۵۳	درجات تقوا.....
۵۳	۵-۱۶-۲. اخلاق فردی و اجتماعی.....
۵۵	تعریف علم اخلاق.....
۵۶	ارزش اخلاقی.....
۵۷	۶-۱۶-۲. مدیریت اسلامی.....
۵۸	حل مشکلات مردم:.....
۵۹	کارگزاران خدمتگزاران مردمند:.....

۶۰	توجه به بعد معنوی انسان:
۶۲	۷-۱۶-۲. عزت نفس
۶۳	۸-۱۶-۲. کنترل و نظارت
۶۴	شیوه‌های نظارت بر نیروی انسانی در مدیریت اسلامی
۶۴	انواع نظارت
۶۵	راههای اعمال نظارت و کنترل در نظام اسلامی
۶۵	۱. خدا و فرشتگان
۶۵	۲. نفس لوامه
۶۶	۳. نظارت همگانی
۶۶	۴. مدیران
۶۶	۵. ارزشیابی
۶۶	۹-۱۶-۲. سعه صدر
۶۸	علائم سعه صدر
۶۹	۱۰-۱۶-۲. پشتکار
۷۰	۱۷-۲. پیشینه تحقیق
۷۰	۱-۱۷-۲. تحقیقات خارجی:
۷۵	۲-۱۷-۲. تحقیقات داخلی:
۷۸	۱۸-۲. مدل مفهومی تحقیق
۷۹	کار بامعنا:
۷۹	احساس همبستگی:
۷۹	همسویی ارزش‌ها:
۸۱	تعاریف مفهومی مؤلفه‌ها:

فصل سوم: روش‌شناسی تحقیق

۸۵	۱-۳. مقدمه
۸۶	۲-۳. فرآیند اجرای تحقیق
۸۷	۳-۳. تعاریف مفهومی و عملیاتی:
۹۰	۴-۳. روش تحقیق
۹۰	۵-۳. ابزارهای گردآوری داده‌ها و اطلاعات
۹۲	۶-۳. جامعه آماری
۹۲	۷-۳. روش نمونه‌گیری
۹۳	۸-۳. روایی و پایایی پرسشنامه
۹۳	۱-۸-۳. روایی

۹۴	..... پایایی ۲-۸-۳
۹۴	..... روش تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات ۹-۳
۹۴	..... آمار توصیفی ۱-۹-۳
۹۵	..... آمار استنباطی ۲-۹-۳

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

۹۷	..... مقدمه ۱-۴
۹۷	..... توصیف داده‌های نمونه ۲-۴
۹۷	..... توزیع فراوانی جنسیت پاسخ‌دهندگان ۱-۲-۴
۹۸	..... توزیع فراوانی وضعیت تأهل پاسخ‌دهندگان ۲-۲-۴
۹۹	..... توزیع فراوانی مقطع تحصیلی پاسخ‌دهندگان ۳-۲-۴
۱۰۱	..... توزیع فراوانی سابقه کار پاسخ‌دهندگان ۴-۲-۴
۱۰۲	..... میانگین کل نمرات مولفه‌های معنویت در سازمان ۵-۲-۴
۱۰۴	..... تجزیه و تحلیل استنباطی داده‌ها و اطلاعات ۳-۴
۱۰۴	..... آزمون میانگین یک جامعه آماری (t-test) ۱-۳-۴
۱۰۴	..... الف) وضعیت مولفه‌های معنویت در سازمان گاز
۱۰۸	..... ب) وضعیت مولفه‌های معنویت در سازمان مطالعات
۱۱۲	..... آزمون فریدمن ۲-۳-۴
۱۱۲	..... ۱-۲-۳-۴ آزمون فریدمن برای مولفه‌های معنویت در سازمان گاز :
۱۱۴	..... ۴-۲-۳-۴ آزمون فریدمن برای رتبه بندی مولفه‌های معنویت در سازمان مطالعات :
۱۱۵	..... ۵-۲-۳-۴ آزمون فریدمن برای رتبه بندی ابعاد معنویت در سازمان گاز :
۱۱۷	..... ۶-۲-۳-۴ آزمون فریدمن برای رتبه بندی ابعاد معنویت در سازمان مطالعات :
۱۱۸	..... ۴-۴ سایر یافته‌های جانبی تحقیق :
۱۱۸	..... ۱-۴-۴ آیا معنویت با جنسیت رابطه دارد؟
۱۱۸	..... ۲-۴-۴ آیا معنویت با وضعیت تأهل رابطه دارد؟
۱۱۸	..... ۳-۴-۴ آیا معنویت با تحصیلات رابطه دارد؟
۱۱۹	..... ۴-۴-۴ آیا معنویت با سلبه کار رابطه دارد؟
۱۱۹	..... ۵-۴ جمع بندی فصل چهارم:

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

۱۲۲	..... مقدمه ۱-۵
۱۲۲	..... تشریح یافته‌های تحقیق ۲-۵
۱۲۲	..... نتایج بدست آمده از آمار توصیفی ۱-۲-۵
۱۲۳	..... نتایج بدست آمده از آمار استنباطی ۲-۲-۵

۱۲۳	.....(۱-۲-۵) نتیجه آزمون سوالات تحقیق (آزمون t -test)
۱۲۵	..... نتیجه آزمون فریدمن
۱۲۵	..... نتیجه آزمون فریدمن برای مولفه های معنویت در سازمان
۱۲۶	..... نتیجه آزمون فریدمن برای ابعاد معنویت در سازمان
۱۲۸	..... ۳-۵. پیشنهادات
۱۲۹	..... ۱-۳-۵. پیشنهادات مبتنی بر نتایج تحقیق
۱۳۲	..... ۲-۳-۵. پیشنهادات برای پژوهش های آتی
۱۳۲	..... ۴-۵. محدودیت ها و موانع تحقیق
۱۳۳	..... منابع و مآخذ:
۱۳۳	..... منابع فارسی:
۱۳۶	..... منابع لاتین:
۱۳۸	..... ضمائم

فهرست جداول و نمودارها

- شکل ۱-۲: گرایش و علاقه‌مندی روزافزون مطالعه و پژوهش معنویت در سازمان‌ها (رستگار و عابدجعفری، ۱۳۸۶)..... ۱۶
- شکل ۲-۲: مبانی پیش‌فرضهای معنویت در محیط کار (اقتباس از: گیونز، ۲۰۰۱)..... ۳۱
- شکل ۳-۲: مدل آزادی معنوی..... ۳۷
- شکل ۴-۲: چارچوب سازماندهی پیشنهادی برای معنویت در کار..... ۴۰
- شکل ۵-۲: مؤلفه‌های معنویت..... ۴۴
- شکل ۶-۲: مفهوم‌سازی معنویت در محیط کار در سه سطح فردی، گروهی، سازمانی (میلیمن و دیگران، ۲۰۰۳، ص ۴۲۸)..... ۷۸
- شکل ۷-۲: مؤلفه‌های معنویت در سازمان..... ۸۱
- شکل ۱-۳: فرآیند اجرای تحقیق..... ۸۶
- شکل ۲-۳: شکل کلی و امتیاز بندی پرسشنامه تحقیق..... ۹۱
- شکل ۳-۳: گویه‌های مرتبط با هر مؤلفه..... ۹۱
- جدول (۱-۴): توزیع فراوانی جنسیت پاسخ‌دهندگان..... ۹۸
- نمودار (۱-۴): توزیع فراوانی جنسیت پاسخ‌دهندگان..... ۹۸
- جدول (۲-۴): توزیع فراوانی وضعیت تأهل پاسخ‌دهندگان..... ۹۹
- نمودار (۲-۴): توزیع فراوانی وضعیت تأهل پاسخ‌دهندگان..... ۹۹
- جدول (۳-۴): توزیع فراوانی مقطع تحصیلی پاسخ‌دهندگان..... ۱۰۰
- نمودار (۳-۴): توزیع فراوانی مقطع تحصیلی پاسخ‌دهندگان..... ۱۰۰
- جدول (۴-۴): توزیع فراوانی سابقه کار پاسخ‌دهندگان..... ۱۰۱
- نمودار (۴-۴): توزیع فراوانی سابقه کار پاسخ‌دهندگان..... ۱۰۱
- جدول (۵-۴): نمرات مربوط به حداکثر و حداقل میانگین، انحراف معیار واریانس مؤلفه‌های معنویت در سازمان..... ۱۰۲
- نمودار (۵-۴): میانگین توزیع عوامل موثر بر بهره‌وری نیروی انسانی کارکنان..... ۱۰۳
- جدول ۱۲-۴: وضعیت کلی میانگین و انحراف معیار مؤلفه‌های معنویت در سازمان گاز..... ۱۰۵
- جدول ۱۳-۴: نتایج آزمون میانگین یک جامعه آماری برای مؤلفه‌های معنویت در سازمان گاز..... ۱۰۶
- جدول ۱۴-۴: بررسی وضعیت مؤلفه‌های معنویت در سازمان گاز..... ۱۰۷

- جدول ۴-۱۵: وضعیت کلی میانگین و انحراف معیار مولفه های معنویت در سازمان مطالعات:..... ۱۰۹
- جدول ۴-۱۶: نتایج آزمون میانگین یک جامعه آماری برای مولفه های معنویت در سازمان مطالعات ۱۱۰
- جدول ۴-۱۷: بررسی وضعیت مولفه های معنویت در سازمان مطالعات ۱۱۱
- جدول ۴-۲۲: اولویت بندی مولفه های معنویت در سازمان گاز بر حسب میانگین رتبه با استفاده از آزمون فریدمن ۱۱۲
- جدول ۴-۲۳: معنی داری آزمون فریدمن مولفه های معنویت در سازمان گاز ۱۱۳
- جدول ۴-۲۴: اولویت بندی مولفه های معنویت در سازمان مطالعات بر حسب میانگین رتبه با استفاده از آزمون فریدمن .. ۱۱۴
- جدول ۴-۲۵: معنی داری آزمون فریدمن مولفه های معنویت در سازمان مطالعات ۱۱۵
- جدول ۴-۲۶: اولویت بندی ابعاد معنویت در سازمان گاز بر حسب میانگین رتبه با استفاده از آزمون فریدمن ۱۱۶
- جدول ۴-۲۷: معنی داری آزمون فریدمن ابعاد معنویت در سازمان گاز ۱۱۶
- جدول ۴-۲۸: اولویت بندی ابعاد معنویت در سازمان مطالعات بر حسب میانگین رتبه با استفاده از آزمون فریدمن ۱۱۷
- جدول ۴-۲۹: معنی داری آزمون فریدمن ابعاد معنویت در سازمان مطالعات ۱۱۷
- جدول ۵-۱: رتبه بندی مؤلفه های معنویت ۱۲۷
- جدول ۵-۲: رتبه بندی ابعاد معنویت ۱۲۷

فهرست اشکال

- شکل ۱-۲: گرایش و علاقه‌مندی روزافزون مطالعه و پژوهش معنویت در سازمان‌ها..... ۱۶
- شکل ۲-۲: مبانی پیش‌فرضهای معنویت در محیط کار..... ۳۱
- شکل ۳-۲: مدل آزادی معنوی..... ۳۷
- شکل ۴-۲: چارچوب سازماندهی پیشنهادی برای معنویت در کار..... ۴۰
- شکل ۵-۲: مؤلفه‌های معنویت..... ۴۴
- شکل ۶-۲: مفهوم‌سازی معنویت در محیط کار در سه سطح فردی، گروهی، سازمانی..... ۷۸
- شکل ۷-۲: مؤلفه‌های معنویت در سازمان..... ۸۱
- شکل ۱-۳: فرآیند اجرای تحقیق..... ۸۶
- شکل ۲-۳: شکل کلی و امتیاز بندی پرسشنامه تحقیق..... ۹۱
- شکل ۳-۳: گویه های مرتبط با هر مولفه..... ۹۱

فصل اوّل:

کلیات تحقیق